

Orhun Yazıtlarında /+Ka/, /+Da/ Görev Ögeleriyle Oluşan Hâl Kategorilerine Bakış

Muammer ŞEHİTOĞLU¹

Orhun Yazıtlarında /+Ka/, /+Da/ Görev Ögeleriyle Oluşan Hâl Kategorilerine Bakış

Öz

Çalışmada, Orhun yazıtlarında yer alan /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ve onlarla birlikte oluşan ek + edat biçimindeki hâl kategorisi oluşturan ögelerin karşılaştırmalı olarak tespit edilmesi ve ilgili görev ögeleri ile oluşan (yönelme ve bulunma hâli dışında) farklı hâl kategorilerinin tanımlanması amaçlanmıştır. Çalışmanın kapsamı, döneme ait Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtları ile sınırlandırılmıştır. Yazıt metinlerinden elde edilen bulgulara göre, üç yazıtta da ilgili görev ögelerinin yönelme ve bulunma hâli dışında, farklı hâl kategorilerini oluşturduğu tespit edilmiştir. Özellikle Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtının söz varlığı açısından birbirine benzer yüzlerinde bu hâl kategorilerinin geçiş sıklığının +KA/ ; /+DA/ görev ögeleri ve ek + edat düzeyinde de yüksek olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Orhun yazıtları, hâl kategorisi, görev ögesi.

An Overview of Case Categories Formed with /+Ka/, /+Da/ Task Elements in Orkhon Inscriptions

Abstract

In this study, it is aimed to comparatively identify the /+KA/; /+DA/ task elements and the elements that form the state category in the form of suffix + postposition and to witness the different state categories (except for the state of orientation and the state of being) formed with the relevant task elements in the Orkhon inscriptions. The scope of the study was limited to the Köl Tigin, Bilge Kagan and Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscriptions of the period. According to the findings obtained from the inscription texts, it was determined that in all three inscriptions, the relevant task elements formed different case categories other than orientation and presence. Especially in Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions, which are similar to each other in terms of vocabulary, it was observed that the frequency of occurrence of these case categories was high at the level of +KA/ ; /+DA/ task elements and suffix + postposition.

Keywords: Old Turkish, Orkhon inscriptions, case category, task element.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Paper Type: Research Article

1. Giriş

Orhun yazıtları, Türk kültürünün ve kimliğinin ana taşıyıcısı ve göstergesi olan Türk dilinin bilinen ilk yazılı metinleri olma niteliği taşımaktadır. Türk kültür ve medeniyetinin yaşandığı kültürel coğrafyada gelecek kuşaklara bilgi birikimini, deneyim birikimini ve somut millî kültürel kodları miras bırakan yazıtlar, söz varlıklarındaki kavram işaretleri ve onların işaretlenme yöntemleri açısından Türk dilinin devamlılığını, köklülüğünü ve diğer dillerden ayırt ediciliğini tanımlamaktadır. Bu bağlamda, yazıtlara ilişkin kısa, genel bilgi vermek de çalışmanın amacı, kapsamı açısından doğru olacaktır. Yazıtlar, II. Türk Kağanlığı Dönemi'nde Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk adına diktirilmiştir. Yazıtların "Orhun" ya da "Orhon" adlı yazıtlar olarak adlandırılmalarının nedeni, bugünkü Moğolistan Halk

¹Dr. Bağımsız Araştırmacı. Eski Türk dili. Türkçe eğitimi. kutlug745@gmail.com. <https://orcid.org/0000-0003-4471-3283>.

Cumhuriyeti sınırları içinde Orta Moğolistan olarak tanımlanan bölgedeki Orhun ırmağının eski yatak kenarlarındaki Koçho (Koço Çaydam) adlı gölün çevresinde yer almalarıdır.

Köl Tigin yazıtı, 732 yılında ağabeyi Bilge Kağan tarafından 1 yıl önce, yani 731 yılında ölen kardeşi adına, Koçho Tsaydam bölgesinde diktirilmiştir. Yazıtın yazıcısı, Köl Tigin ve Bilge Kağan'ın atısı, yani yeğeni olan Yollug Tigin'dir. Yazıtta konuşan, olayları aktaran ise, Bilge Kağan'dır. Yollug Tigin tarafından yazıtın üç yüzü (doğu, kuzey ve güney) Köktürk harfli olarak yazılırken, batı yüzü ise, Çince olarak, T'ang İmparatoru'nun Köl Tigin'in saygınlığı, kağanlığı hakkındaki düşüncelerini ve dünya düzeniyle barış mesajlarını içeren metin olarak yazılmıştır. Batı yüzünün yazıcısı, yazıtta da adı geçen (KT K13), T'ang İmparatoru Hiuan Tsong'un yeğeni General Çang (Çang Sengün)'dür. Yine yazıtın aynı yüzünde, Çince dışında Köktürk harfleriyle yazılmış iki satırdan oluşan metin de bulunmaktadır. Aynı zamanda, yazıtın kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı yüzlerinde de Köktürk harfli metinler yer almaktadır. Köl Tigin yazıtının gri mermer üzerine, kuzey ve güney yüzlerinde 13 satır yer alırken, doğu yüzünde 40 satır yer almaktadır. Yazıtın doğu yüzünde ise, bütün Türk boylarının ortak damgası olduğu düşünülen dağ keçisi damgası yer alırken, doğuya ve batıya bakan "tepelik" olarak adlandırılan kısımlarında ise, birbirine koşut olarak, kurttan süt emen çocuk tasvirlerine yer verilmiştir. Mermer biçiminde kaplumbağa bir kaide üzerine yerleştirilen yazıtın Bilge Kağan yazıtıyla arasındaki uzaklık 1 km'dir. (Alyılmaz, 1994, s.1-2; Tekin, 2010, s. 7).

Bilge Kağan yazıtı, kağanın 734 yılındaki ölümünden 1 yıl sonra, 735 yılında oğlu Tenri Kağan tarafından diktirilmiştir. Köl Tigin yazıtıyla yazıt yüzlerinin içeriği, şekil ve yapı bakımından benzerlik gösteren yazıtın doğu, kuzey ve güney yüzleri küçük farklılıklar, satır farklılıkları ve bazı olay anlatımları dışında bir ve aynıdır. Yazıtın batı yüzü ise, Köl Tigin yazıtındaki gibi Çince'dir. Ancak büyük ölçüde yıpranıp tahrip olduğu için bu yüzün az bir bölümü okunabilmiştir. Ayrıca, yazıtın batı yüzünün tepelik bölümünün ortalarında Tenri Kağan tarafından yazılan manzum, lirik Köktürk harfli Türkçe metin de yer almıştır. Köl Tigin yazıtı gibi kaplumbağa kaide üzerine oturtulan yazıtın, yazıcısı Yollug Tigin olmakla birlikte, güney yüzün 10-15. satırları arasında konuşan Tenri Kağan iken, güneybatı yüzünde, Yollug Tigin'e ait konuşma ifadeleri yer almıştır. Yazıtın büyük kısmında konuşan ise, Bilge Kağan'dır. Yollug Tigin, iki yazıtı toplam 54 günde yazarken, Köl Tigin yazıtını, 20 günde, Bilge Kağan yazıtını ise, 34 günde yazmış, hakketmiştir (Alyılmaz, 1994, s. 3; Tekin, 2010, s. 8).

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtı ise, yazılış tarihi yazıtın içeriğinde belirtilmeyen bir yazıttır. Ancak, metin içeriğinde anlatılan olaylar ve tarihî süreç düşünüldüğünde, yazıtın Bilge Kağan'ın amcası Kapgan (Bögü) Kağan'ı öldürtüp tahta geçtiği 716 yılından sonraki bir tarihte dikilmiş olduğu sanılmaktadır. Öyle ki, Tonyukuk'un yazıtta "Ben, yaşlandım. Kocaldım. Bilge Kağan, Türk Sir halkını, Oğuz halkını besleyerek tahtta oturuyor." cümlelerini ifade etmesi, yazıtın Bilge Kağan'ın kağanlık döneminde, 716-734 yılları arasında ve büyük olasılıkla da, 720-725 yıllarında yazılarak dikildiği düşünülür. Yazıtın yazıcısı belirtilmemiş olmakla birlikte yazıt metnini yazan, yazıtta olayları aktaran, anlatan Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'un kendisidir (Tekin, 1998, s. 13). Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında iki kardeş, babaları İlteriş Kağan'ın ölümünden sonra yaşadıkları siyasî, kültürel ve ekonomik olayları ayrıntılarıyla vurgulayarak anlatmıştır. Bilge Kağan kardeşi Köl Tigin ile beraber devleti nasıl derleyip toparladıklarını, daha önceki tutsaklık, dağılma dönemlerinde (yüksek olasılık 630-682 yılları arası) Türk boyları ve topluluklarının hangi yanlışları yaptıklarını ve bu yanlışlardan kendilerinin çalışması sayesinde, nasıl kurtulup yeniden devletli millet, karnı tok, sırtı giyinik ve bağımsız millet olduklarını, hem kendi adına dikilen yazıtta hem de kardeşinin yazıtında aktarmıştır. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında ise Tonyukuk, İlteriş ve özellikle de Kapgan Kağan döneminde yaptıklarını anlatmış ve yine deyim, atasözü düzeyinde kalıplaşmış dil öğeleriyle Türk milletine kendi yaşadıklarından hareketle geleceğe dönük mesajlar, öğütler vermiştir. Türk milletine, Türk boy ve topluluklarına genel olarak, yaptıkları yanlışların hesabının sorulduğu yazıtlarda, kağanlar ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk, kendi millî benliklerini ve bilinçlerini kaybettiklerinde, kağanlarına bağlı kalmadıklarında yok olacaklarını, tutsak olacaklarını ve

Tanrı'nın da kendilerine "Öl!" (Tekin, 1994, T I, B3 s. 2;) diyeceğini dile getirmiş; daha sonra ise, Bilge Kağan ve Köl Tigin yazıtında, Bilge Kağan ertün ökün! "Titre ve kendine dön!" (Alyılmaz, 1994, KT D23; BK D19; s. 235-275) haykırışında bulunmuştur. Mesaj ve uyarı yalnızca onlara değil, bugüne kadar ulaşan Türk milletinedir. Tüm bu ve benzeri anlatımlar, dil niteliği açısından Türkçenin kavramları ifade etme, işaretleme gücü ve kavramlar arasındaki ilişkinin gelişmişliğini göstermesi bakımından değerlidir. Çalışmanın temelinde, yazıt metinlerinde kavramlar arasındaki geçici anlam ilişkilerinin nitelikleri ve anlam temelindeki işlevsellikleri, /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ile oluşan hâl kategorisi bakımından dikkatlere sunulacaktır.

1.1. Amaç / Önem / Kapsam / Sınırlılık

Çalışmada, Orhun yazıtlarından Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıt metinlerinde /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ve onlarla birlikte oluşan ek + edat biçimindeki görev ögelerinin oluşturduğu hâl kategorilerinin karşılaştırmalı olarak tespit edilmesi ve ilgili görev ögeleri ile oluşan farklı hâl kategorilerine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Çalışma kapsamını belirleyen bu dönem yazıtlarının seçilmesinde, onların Türk dilinin gelişmiş ifade nitelikleri ve kavram ilişkilerinin ortaya konması bakımından yoğun içerikli metinler olma özelliği taşımalarıdır. Çünkü dile ait kavramların diğer kavramlarla kurduğu ilişkiler dizge düzeyinde metin anlamını ve metnin temel mesajını vermesi bakımından incelenmeye açıktır. Hâl kategorisini oluşturan görev ögelerinin kurdukları geçici ilişkiler aynı zamanda onların cümle bağlamlarındaki anlam işlevlerini de göstermiştir. Böylelikle çalışmanın ilk yazılı metinler olarak kabul edilen yazıtlarda, Türk dilinin sağlam anlam niteliklerini ve görev ögelerini birden fazla işlevle kullanışını göstermede değerli olacağı düşünülmektedir.

1.2. Problem

Çalışmanın amacının ortaya çıkmasını sağlayan problem ve ona ait sorular şöyledir: Orhun yazıtlarında /+KA/; /+DA/ görev ögeleri ve onlarla birlikte yapılan ek + edat (/+KA/ tegi; /+TA/ üze vb.) biçimindeki görev ögeleri yönelme, zamanda ve yerde bulunma gibi hâl kategorileri dışında hangi hâl kategorilerini oluşturmuştur? Yazıt metinlerinin içeriğinde oluşan farklı hâl kategorileri hangileridir ve hangi yazıtta geçiş sıklığı en fazladır? Döneme ait üç yazıtta hâl kategorisi oluşturan hangi görev ögesi ve ek + edat biçimlerinin geçiş sıklığı ve kullanım yönünden işlevliliği en fazladır? Problem sorularına elde edilecek bulgular ile cevap aranacak ve belirlenen amaç doğrultusunda elde edilen bulgular yorumlanıp anlamlandırılacaktır.

1.3.Yöntem

Çalışmada kapsam, amaç ve sınırlılık gereği, nitel araştırma yöntemine göre belge incelenmesi tekniği kullanılmıştır. Teknikle, verilerin toplandığı araçlardan elde edilen bulgular sınıflandırılarak yeniden anlamlandırılmıştır. Belge incelemesi tekniği farklı tanımlar ile ifade edilmiş ama temelde, bulguların tespit edilerek seçilmesi, anlamlandırılması ve yine anlamlı olacak biçimde birleştirilerek analitik işlem süreci içinde yorumlanması gerçekleştirilmektedir (Bowen, 2009, s. 28). Çalışmada bu teknikle yazılardaki bulgular, kapsam ve sınırlılık temelinde yeniden yorumlanmıştır. Yazıt metinlerinde yer alan bulgular, ilgili görev ögelerinin oluşturduğu hâl kategorileri çerçevesinde sınıflandırılmış ve özellikle farklı hâl kategorisi örnekleri üç yazıtta da analiz edilerek, benzerlik ve farklılık yönünden birleştirilmiş, tablolar ve grafiklerle gösterilmiştir.

2. Kuram Çerçevesi

Doğal diller, kullanıldıkları kültürel çevrede gelişim ve değişim düzeyine bağlı olarak genel anlamlı kalıcı kavramları işaretlemenin / kodlamanın yanı sıra kavramlar arasında kurulan ilişkileri de geçici düzeyde görevli dil ögeleri aracılığıyla ifade eder / karşılar. Dillerin ait olduğu kültürlerde incelemeler yapan dil bilimciler, bu türden kavram ilişkilerini kendilerine göre farklı kuramlarla açıklamış ve irdelemişlerdir. Tarihî bir olgu olan ve bireyin temelde iletişim işlevi ile kullandığı dilin bu türden

incelemelere açık olması ait olunan kültürün eriştiği düzeyin de ortaya konması bakımından doğaldır. Çünkü birey, biriktirdiği bilgi birikimini, yaşayış ve inanış biçimini yine zaman süreci içinde bir sonraki kuşağa aktarma işini dili aracılığıyla yapmaktadır. Dilin iletişim bağlamlarında kavramlar arası ilişkileri söz dizimi düzeyinde ifade etmesiyle farklı doğal dillerde ilişkilerin sınıflandırılması ve adlandırılması da farklılık göstermiştir. Böylelikle dilin dizge niteliği ile birlikte kavramların ifade ettiği durum ya da eylemlerin diğer kavramlarla kurdukları ilişkileri de görev ögeleri aracılığıyla geçici düzeyde ifade edilmiştir. Kurulan bu ilişkilerin kuram temelinde biçim, anlam ve işlev yönünden ele alınışı farklılık göstermektedir. Bu bağlamda kavram ilişkilerini gösteren kategorilerden biri de hâl / durum kategorisidir. Günümüzdeki durum / hâl anlayışının eski Yunancayı temel alan Latince çalışmalarıyla şekillendiği görülür. Kategoriye ait terminoloji büyük oranda eski Yunancaya dayanmakla birlikte Latincenin de bu terminolojinin yaygınlaşmasına katkı sunduğu bilinmektedir. Hâl terimi ise, eski Yunancada “düşen, uzaklaşan” anlam değerlerine sahip olan “ptotis” sözcüğü ve onun Latincedeki karşılığı olan “casus” sözcüğüne kadar dayanmaktadır. Durum / hâl kavramına ilk ulaşanlar ise, Stoacılar olmuşlardır. Onlar, adların cümle içindeki ek almış hâliyle yalın hâli arasındaki farkı keşfetmişlerdir (Mert, 2002, s. 7).

Türkçenin tarihî süreçte gelişim ve değişimini kavram ilişkileri düzeyinde dil bilgisi açısından ele alan ve Türkçenin geçici kavram ilişkilerini ortaya koyan dil bilimciler, özellikle bu düzeyde hâl kategorisini farklı yaklaşımlarla ele almışlardır. İlgili yaklaşımları kısaca dikkatlere sunmak çalışmanın kapsamı ve amacına da uygun olacaktır. Konuyla ilgili olarak N. E. Uzun (2004), modern dil bilimi çalışmalarında ilk olarak, sözcüğün değişmeden, başka bir sözcük boyutuna geçmeden, sergilediği farklı biçimlenişleri ayrı ayrı tanımak olacağı dile getirilerek, evi, evin, evini, evde, evimizde örneklerinin ayrı bir sözcükbiçimi karşıladığını ifade etmiştir. Bu sözcükbiçimlerin ise, tek bir ortak payda gösterme soyutluğuna uygun olarak, yine tek bir “ev” sözlükbirimine ait olduğunu dile getirmiştir. Uzun (1998), aynı zamanda çekim kategorisi altında anlam temeline dayalı olarak sözlükbirim ile sözcükbiçimlerinin kurduğu ilişkiyi de vurgulamıştır (s. 54-57). Türkçenin tarihî dönemlerinden Eski Türkçe Dönemi’nin dil bilgisini inceleyen A. v. Gabain (2007), kategoriye ilişkin ismin hâlleri başlığı altında, belirsiz, ilgi, yaklaşma, yükleme, bulunma-ayrılma, ayrılma, vasıta, eşitlik, yön hâli olarak sınıflandırma yapmıştır (s. 63-65). Eski Türkçe Dönemi’nin dil bilgisi üzerine çalışan bir diğer araştırmacı ve uzmanlardan, T. Tekin (2003), Orhon Türkçesi Grameri adlı eserinde, “Ad durumları” başlığında ele aldığı konuyu isimlerin dokuz durumu olarak niteler ve onları şöyle sınıflandırır: “Yalın durum, ilgi durumu, belirli nesne durumu, verme-bulunma durumu, bulunma-çıkma durumu, yönelme durumu, eşitlik durumu, araç durumu, birliktelik durumu” (s.105). Türkçenin genel dil bilgisi üzerine çalışan T. Banguoğlu (2007) ise, farklı bir yaklaşımla “Adlarda Çekim” başlığı altında çekim hâllerini, iç çekim ve dış çekim olarak ikiye ayırmıştır. Ayrımın nedeni olarak, hâllerin söz dizimindeki kullanım işlevliği biçiminde dile getirmiştir. Ona göre, iç çekim hâlleri, “Kim, kimi, kime, kimde, kimden hâli” ; dış çekim hâlleri ise, “Kimle, kimce, kimli ve kimsiz hâli” dir. Dış çekimlerin daha az işlek olduğunu da bölüm sonunda ifade etmiştir. Dış çekim hâllerini daha az işlek çekim ekleri olarak ifade etmiştir (s. 326-330). Yine ad çekimi başlığı altında G. Karaağaç (2012), konuyu ele almış, ad-ad; ad-eylem ilişkisi ile açıklamış ve edatlarla birlikte de söz diziminde ad-eylem düzeyinde ilişkiler kurarak çekimlendiklerini dile getirmiştir. O, durum kategorisini “Ekli ve Edatlı durum çekimi” alt başlığında “yalın, ilgi, yapma, yaklaşma, bulunma, uzaklaşma, araç, eşitlik, yön, neden, karşılaştırma, benzerlik, sınırlandırma” biçiminde 13 durum çekimi olarak tanımlamıştır (s. 329-353). F. Bozkurt (2004), “durum” olarak ifade ettiği kategoride, adların belirleyici olduğunu ve eklerin ise, cümlede anlam ilişkisi kurmaya yaradığını ifade eder. Ona göre, sınıflandırma şöyledir: “Yalın durum, tamlayan durumu, yükleme durumu, yaklaşma durumu, bulunma durumu, ayrılma durumu, eşitlik durumu, araçlı durum, ilgi eki” (s. 78-80). Z. Korkmaz (2003), “Adlarda çekim ve Ad çekimi (Durumu) Ekleri” başlığı altında “Yalın durum, ilgi durumu, yükleme durumu, bulunma durumu, çıkma durumu ve eşitlik durumu” olarak sınıflandırmıştır (s. 266-331).

E. Gemalmaz (1992) ise, konuyu farklı bir bakış açısıyla ele almakta ve hâl kategorileri ile ilgili düşüncelerini dil bilimin çağdaş yöntemleriyle geliştirerek, hâl kategorisinin ad soylu kavram işaretlerinin görevli dil öğeleriyle kullanılarak, birbirleriyle ve yüklemle kurdukları ilişkiler sonucunda oluştuğunu ve de onların tümleşik bloklarını oluşturduğunu ifade eder (s. 111). Böylelikle Gemalmaz, kategoriye açıklarken görevli dil öğelerinin kurdukları geçici ilişkileri vurgulamakta ve anlam temelinde tümleşik bloklarını oluşturduklarını dile getirir.

Durum / hâl kategorisi ile ilgili dil bilimcilerin görüşleri ve sınıflandırmaları farklılık oluştururken kategorinin adlarla adlar, adlarla eylemler arasındaki ilişkiyi açıklamada değişik sınıflandırmalar yaptıkları görülmüştür. Ancak, ağırlık olarak ve temelde anlamın olduğu ve görev öğelerinin de farklı işlevlerle birden fazla hâli oluşturduğu yapılan sınıflandırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Çünkü şekil ya da ek temelli sınıflandırmalar ve adlandırmalar konuyu eksik bırakacaktır. Türkçenin ilk yazılı metinlerinden bu yana hâl kategorisinin anlam temelinde işlevsel bir bakış açısıyla ele alınması gerektiği incelenen metinlerin söz varlığında tanıklanabilmektedir. Öyle ki, dilin temel niteliğini ve diğer dillerden ayırt edici niteliğini gösteren düzey, kavram ilişkileri düzeyidir. Kavram ilişkilerinde Türkçenin eklemli yapısı gereği görevli dil öğelerinin anlam temelinde sadece bir hâli değil, birden fazla hâli oluşturduğu, ifade ettiği görülmektedir. Bu bakımdan, durum / hâl kategorisi oluşturulurken eklerin adlarına göre biçim düzeyinde değil, bir görev öğesinin birden fazla hâli ifade ettiği tanıklanarak anlam temelinde işlevsel bir sınıflandırmanın yapılması gerektiği açıktır. Böylelikle Türkçenin bir durum, hâl kategorisinin oluşmasında, birden fazla görevli dil öğesini kullanabilme yeteneği, niteliği ve zenginliği de ortaya çıkmaktadır. Tüm bu kuram verileri ele alındığında, Türkçenin durum / hâl kategorisi; “seslenme hâli, özne hâli, belirten hâli, belirtilen hâli, nesne hâli, bulunma hâli, ayrılma hâli, birliktelik hâli, hedef hâli, yönelme hâli, sebep hâli, nicelik hâli, nasıllık hâli, görelilik hâli, karşılaştırma hâli, benzetme hâli, sınıflandırma hâli, karşıtlık hâli, yaklaşma hâli vb.” kategorilerden oluşmakta ve her bir kategoride değişik görevli dil öğeleri ile ifade edilmektedir (Mert, 2003, s. 28).

Çalışmada, O. Mert’in hâl kategorisi sınıflandırması temel alınacaktır.

3. Bulgu ve Yorumlar

Üç yazıtta da ilgili görev öğeleri ile oluşan hâl kategorilerine ilişkin bulgular tablolar hâlinde dikkatlere sunulmuştur.

Tablo 1. Köl Tigin yazıtında yer alan bulgular²

Köl Tigin	Doğu	Hâl Kat.
yagız yer kılınukda üze kök t(e)ñri (a)sra y(a)g(ı)z y(i)r kıl(ı)ndukda (e)kin (a)ra kişi oğlu kıl(ı)nm(ı)s: Üstte mavi gök, altta kara yer yaratıldığına ikisi arasında insanoğlu yaratılmış (Alyılmaz, 1994, s. 66; Tekin, 2010, s. 25).	D1	Zamanda bul.
kişi oğlınat üze kişi oğlınat üze (e)çüm (a)pam bum(ı)n k(a)g(a)n ist(e)mi k(a)g(a)n ol(u)rm(ı)s: İnsan oğulları üstüne (de) atalarım Bumin Kağan, İstemi Kağan hükümdar olmuş (Alyılmaz, 1994, s. 67; Tekin, 2010, s. 25).	D1	Yerde bul.
kagırkan yıšta tegi; temir kapıgka tegi ilg(e)rü k(a)d(ı)rk(a)n yıška t(e)gi kirü t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka t(e)gi koont(u)rm(ı)s: İleride Kadirkan ormanına kadar, geride Demir Kapı’ya kadar (kendi milletini) kondurmuş(lar) (yerleştirmişler) (Alyılmaz, 1994, s. 81; Tekin, 2010, s. 25).	D2	Sınırlandırma

²Tablolarda yer alan yazıtlara ait bulgular, C. Alyılmaz (1994, s. 53-83)’in Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi ve T. Tekin (2010, s. 20-42)’in Orhon Yazıtları adlı eserlerinden alınmıştır.

kün tugsıkda öñre kün togsıkda bükli çöl(ü)g (e)l t(a)bg(a)ç tüpüt (a)p(a)r pur(u)m kırk(ı)z üç kurık(a)n ot(u)z t(a)t(a)r kıt(a)n t(a)t(a)bı bunça bod(u)n k(e)l(i)pen sıgtam(ı)ş yoglam(ı)ş “Doğuda, gün doğusundan Bükli Çöl halkı, Çinliler, Tibetliler, Avarlar, Bizanslılar, Kırgızlar, Üç Kurikanlar, Otuz Tatarlar, Kıtaylar, Tatabılar... Bunca halklar gelerek ağlamışlar, yas tutmuşlar (Tekin, 2010, s. 25).	D4	Çıkışlık
tabgaç bodunka; tabgaç kaganka t(a)bg(a)ç bodunka b(e)gl(i)g urı oğlın kul boltı ...t(a)bg(a)ç atın tutupan t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka körm(i)ş (e)ll(i)g yıl iş(i)g küç(i)g birm(i)ş: Çin halkına, bey olmaya layık erkek evladın kul oldu... Çin ünvanlarını alarak Çin hakanına tabi olmuşlar. Elli yıl hizmet etmişler (Tekin, 2010, s. 27).	D7	Hedef
kün togsıkda; bükli kaganka tegi; tabgaç kaganka; temir kapıgka tegi ilg(e)rü kün togs(ı)kda bükli k(a)g(a)nka tegi sül(e)yü birm(i)ş: kur(ı)garu t(e)mir k(a)p(ı)gka tegi sül(e)yü birm(i)ş: t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka ilin törüsün (a)lı birm(i)ş: Doğuda gün doğusunda Bükli hakanına kadar sefer edivermişler, batıda Demir Kapı'ya kadar sefer edivermişler (Tekin, 2010, s. 27).	D8	Yerde bul. Sınırlandırma Hedef
kimke türük k(a)ra k(a)m(a)g bod(u)n (a)nça t(i)m(i)ş ill(i)g bod(u)n (e)rt(i)m il(i)m (a)mtı k(a)nı k(i)mke il(i)g k(a)zg(a)nur m(e)n tir (e)rm(i)ş: Türk halk kitlesi şöyle demiş: İl sahibi millet idim; ilim şimdi nerede? Kime (kimin için) il kazanıyorum? der imiş (Alyılmaz, 1994, s. 73).	D9	Hedef
ne kaganka k(a)g(a)nl(i)g bod(u)n (e)rt(i)m k(a)g(a)n(i)m k(a)nı ne k(a)g(a)nka iş(i)g küç(ü)g birür m(e)n tir (e)m(i)ş: Kağanlı millet idim; kağanım hani; hangi kağana işi gücü veriyorum (hizmet ediyorum) der imiş (Alyılmaz, 1994, s. 158).	D9	Hedef
tabgaç kaganka (a)nça tip t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka y(a)gı bolm(ı)ş: Böyle deyip Çin hakanına düşman olmuş (Tekin, 2010, s. 27).	D9	Hedef
tenri töpüsinte k(a)ñ(i)m ilt(i)r(i)ş k(a)g(a)n(i)g ög(ü)m ilbilge k(a)tun(u)g t(e)ñri töp(ü)sinte tut(u)p yüg(e)rü kötürm(i)ş (e)r(i)nç: Babam İlteriş Kağan'ı, anam ilbilge Katun'u Tanrı tepesinden tutup yukarı kaldırmış (yüceltmış) (Alyılmaz, 1994, s. 128).	D11	Çıkışlık
kañım kaganka kañım kaganka b(a)şl(a)yu b(a)z k(a)g(a)n(i)g b(a)lb(a)l tikm(i)ş : Babam Hakan için (Amcam Hakan) önce bağımlı Hakani balbal (olarak) dikmiş (Tekin, 2010, s. 29).	D16	Hedef
ol törüde üze ol törüde üze (e)çim k(a)g(a)n ol(u)rtı: O töre gereğince amcam kağan tahta oturdu (Alyılmaz, 1994, s. 128; Tekin, 2010, s.29).	D16	Görelilik
eçim kagan olurtukda eçim kagan olurtukda öz(ü)m t(a)rduş bod(u)n üze ş(a)d (e)rt(i)m : Amcam hakan tahta oturduğunda ben Tarduş halkı üzerine şad idim (Tekin, 2010, s. 29).	D17	Zamanda bul.
şantun yazık tegi; temir kapıgka tegi; kırkız yirine tegi (e)ç(i)m k(a)g(a)n birle ilg(e)rü y(a)ş(ı)l ög(ü)z ş(a)ntuñ y(a)zık t(e)gi sül(e)d(i)m(i)z: kur(ı)garu t(e)m(i)r k(a)p(ı)gka t(e)gi sül(e)dimiz; kögm(e)n (a)şa kırk(ı)z yir(i)ne tegi sül(e)dimiz: Amcam kağan ile doğuda, Yeşil Irmak'a, Şantung ovasına kadar ordu yürüttük (sefer ettik), batıda Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttük, Kögmen (dağlarının) ötesine Kırkız ülkesine kadar ordu yürüttük (Alyılmaz, 1994, s. 71; Tekin, 2010, s. 29).	D17	Sınırlandırma
bunta	D20	Yerde bul.

k(a)g(a)n (a)t bunta biz birt(i)m(i)z: Kağan adını (ünvanını) orada (ona) biz verdik (Tekin, 2010, s. 29).

keñü tarmanka tegi <i>keñü tarmanka tegi türk bod(u)n(u)g (a)nça kont(u)rt(u)m(i)z: Kengü Tarman'a kadar Türk milletini öylece yerleştirdik (Tekin, 2010, s. 31).</i>	D21	Sınırlandırma
ol ödke <i>ol ödke kuul kuull(u)g bolm(i)ş (e)rti [küñ küñl(ü)g bolm(i)ş (e)rti]: O devirde köleler köle sahibi olmuştu; cariyeler cariyeye sahibi olmuştu (Alyılmaz, 1994, s. 117; Tekin, 2010, s. 31).</i>	D21	Zamanda bul.
barduk yirde <i>b(a)rdu k yirde (e)dgüg ol (e)r(i)nç: Varılan yerde (gittiğin yerde) kazancın şu oldu (Alyılmaz, 1994, s. 126; Tekin, 2010, s. 31).</i>	D24	Yerde bul.
neñ yılsıg bodunka üze; yabız yablak bodunta üze <i>n(e)ñ yılsıg bod(u)nka ol(u)rm(a)d(i)m içre (a)şs(i)z t(a)şra tons(u)z y(a)b(i)z y(a)bl(a)k bod(u)nta üze ol(u)rt(u)m: Zengin (ve) müreffeh (bir) millet üzerine kağan olmadım; karnı aç, sırtı çıplak kötü (ve) perişan (bir) millet üzerine kağan oldum (Alyılmaz, 1994, s. 171).</i>	D26	Yerde bul.
ıgar illigde ıgar kaganlıgda yig <i>ıg(a)r (i)ll(i)gde [ıg(a)r k(a)g(a)nl(i)gda yig kıl(i)m]: Güçlü devleti olandan, güçlü kağanı olandan daha iyi kıldım (Alyılmaz, 1994, s. 80; Tekin, 2010, s. 31).</i>	D29	Karşılaştırma
Uçduktā; yiti yaşka <i>in(i)m kül tig(i)n özi (a)nça k(e)rg(e)k boltı: k(a)ñım kagan in(i)m köl teg(i)n yiti(i) y(a)şda k(a)ltı. Kardeşim Köl Tigin'in kendisi öylece vefat etti. Babam kağan öldüğünde kardeşim Köl Tigin yedi yaşındaydı (Tekin, 2010, s. 33; Alyılmaz, 1994, s. 135).</i>	D30	Zamanda bul.
katun kutuñā <i>um(a)y t(e)g ög(ü)m k(a)tun kuut(i)ñā in(i)m kül tig(i)n (e)r (a)t bultı: Umay'a benzer anam Katun'un kutu sayesinde kardeşim Köl Tigin erkeklik adını elde etti (Alyılmaz, 1994, s. 129).</i>	D31	Sebepe
çaça señünke <i>bir ot(u)z y(a)şñā ç(a)ça s(e)ñünke süñ(ü)şd(ü)m(i)z: (Köl Tigin) yirmi bir yaşında (iken) Çaça Sengün ile savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 162).</i>	D32	Karşılıklık
anta <i>(e)kinti işb(a)ra y(a)mt(a)r boz (a)t(i)g bin(i)p t(e)gdi ol (a)t (a)nda ölti: İkinci olarak İşbara Yamtar'ın boz atına binip hücum etti; o at orada öldü (Alyılmaz, 1994, s.117).</i>	D33	Yerde bul.
yarıkınta yalmasınta <i>y(a)r(ı)kınta y(a)lm(a)sınta yüz artuk okun urtı: Zırhından, kaftanından yüzden fazla okla vurdu(lar) KT D 33 (Alyılmaz, 1994, s. 77).</i>	D33	Nesne
yüzñe başıñā <i>yüz (a)rtuk okun urtı yüz[(i)ñe] b(a)ş(i)ñā bir t[e]gm(e)di ...]: Yüzü aşkın ok ile vurdular; yüzüne başına bir (ok bile) değmedi (Alyılmaz, 1994, s. 138).</i>	D33	Hedef
yargun költe <i>(a)nı y(a)ny(i)p türgi y(a)rgun költe b(u)zd(u)m(i)z: Onu dağıtıp Türki Yargun gölünde bozguna uğrattık (Alyılmaz, 19994, s. 170)</i>	D34	Yerde bul.
uda <i>kırk(i)z bod(u)n(u)g uda b(a)sd(i)miz: Kırkız halkını uykuda bastık (Tekin, 2010, s. 35).</i>	D35	Zamanda bul.
soña yışda <i>kaganın birle soña yışda süñüştüümüz: Kağanları ile Songa Dağı'nda savaştık (Tekin, 2010, s. 35).</i>	D35	Yerde bul.

ol tegdükde ol t(e)gdükde b(a)y(i)rkuun(i)ñ (a)k (a)dg(i)r(i)g udl(i)kin sıyu urtı: Hücüm ettiği sırada Bayırku'nun ak aygırının uyluğunu kırarak vurdu(lar) (Alyılmaz, 1994, s. 56).	D36	Zamanda bul.
ol yılda ol yılda türğ(i)ş t(a)pa (a)ltun yış(i)g [(a)ş]a (i)rt(i)ş ög(ü)z(ü)g k(e)çe yorı[d(i)m]: O yıl, Türğişler'e doğru Altun ormanını aşarak, İrtiş ırmağını geçerek yürüdüm (Alyılmaz, 1994, s. 98).	D36	Zamanda bul.
bolcudā türğ(i)ş k(a)g(a)n süsi bolcudā otça borça k(e)lti süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Türğiş Kağan'ın ordusu Bolçu'da ateş gibi bora gibi geldi, savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 28).	D37	Yerde bul.
anta (a)nta y(a)na kir(i)p türğ(i)ş k(a)g(a)n buyrukı (a)z tutukug (e)l(i)g(i)n tutdı: Ondan sonra tekrar girip Türğiş kağanının buyruğu Az Tutuk'u eli ile yakaladı (Alyılmaz, 1994, s. 109).	D38	Yerde bul.
tabarda ol bod(u)n(u)g t(a)b(a)rda kont(u)rt(u)m(i)z: O milleti Tabar'da yerleştirdik (Tekin, 2010, s. 35)	D38	Yerde bul.
temir kapıgka tegi yinçü üg(ü)z k(e)çe t(e)m(i)r k(a)p(i)gka tegi sül(e)d(i)m(i)z: İnci ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttük (Tekin, 2010, s. 35).	D39	Sınırlandırma
anta kisre (a)nta kisre k(a)ra türğ(i)ş bod(u)n y(a)gı bolm(i)ş: Daha sonra Türğişlerin avam halkı (yine) düşman olmuş (Tekin, 2010, s. 35).	D39	Zamanda bul.
antag ödke (a)nt(a)g ödke ök(ü)n(ü)p kül tig(i)n(i)g (a)z (e)r(i)n irtürü ıt(t)(i)m(i)z: Böyle zamana kahredip, Köl Tigin'i az (miktarda) erle ulaştırıp gönderdik (Alyılmaz, 1994, s. 181).	D40	Sebepe
yiti otuz yaşınā kül tig(i)n yiti ot(u)z y(a)şınā k(a)rluk bod(u)n (e)rür b(a)rur (e)rkli y(a)gı boltı: Köl Tigin yirmi yedi yaşında (iken) Karluk halkı serbestçe hareket eden bir düşman oldu (Tekin, 2010, s. 37).	K1	Zamanda bul.
iduk başta t(a)m(a)g iduk b(a)şda süñ(ü)şd(ü)m(i)z: (Biz) Tamag İduk Baş'da savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 142).	K1	Yerde bul.
ol süñüşte kül tigin ol süñüşte otuz yaşayur erti: Köl Tigin o savaşta otuz yaşında idi (Tekin, 2010, s. 37).	K2	Zamanda bul.
kara költe k(a)ra költe süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Kara gölde savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 170).	K2	Yerde bul.
anta az bodun anta yok boltı: Az halkı orada yok oldu (Tekin, 2010, s. 37).	K3	Yerde bul.
togu balıkda (e)ñ ilki togu b(a)lıkda süñ(ü)şd(ü)m(i)z: İlk önce Togu Balık'ta savaştım (Alyılmaz, 1994, s. 124).	K4	Yerde bul.
koşulgakda (e)k(i)nti koş(u)lg(a)kda (e)d(i)z birle süñ(ü)şd(ü)m(i)z: İkinci olarak Koşulgak'da Edizler ile savaştık (Tekin, 2010, s. 37).	K5	Yerde bul.
Bolcudā; çuş başinta	K6	Yerde bul.

üçünç bolcuda og(u)z birle süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Üçüncü olarak Bolçu'da Oğuzlarla savaştık (Tekin, 2010, s. 37).

ört(ü)ñç çuş b(a)şinta süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Dördüncü olarak Çuş (ırmağı) başında savaştık (Alyılmaz, 1994, s. 171).

tona tigin yogın ta ; ezgenti kediz de on (e)r(i)g toña tig(i)n yoginta (e)g(i)r(i)p öl(ü)rt(ü)m(i)z: On yiğit eri Tongra Tigin'in yoğ merasimi sırasında çevirip öldürdük (Alyılmaz, 1994, s. 160). biş(i)ñç ezgenti kediz de og(u)z birle süñ(ü)şd(ü)m(i)z: Beşinci olarak Ezgenti Kadız'da Oğuzlarla savaştık (Tekin, 2010, s. 37).	K7	Yerde bul.
balık ka basık- (e)ki (e)rig s(a)ñçdı b(a)lık ka b(a)s(ı)kdı: İki eri mızrakladı, çamura gark etti (Tekin, 2010, s. 39).	K8	Hedef
yazı ña y(a)zı ña og(u)zg(a)ru sü t(a)ş(ı)kdım(i)z: (o yılın) ilkbaharında oğuzlara doğru ordu yürüttük (Tekin, 2010, s. 39).	K8	Zamanda bul.
yurt da yol ta yurtda yolta y(a)tu k(a)lt(a)çı (e)rt(i)g(i)z: Yazıda yabanda yata kalacak idiniz (Tekin, 2010, s. 39).	K9	Yerde bul.
tıda köñül te tıda köñül te sıg(ı)t k(e)ls(e)r y(a)nt(u)ru s(a)k(ı)nt(ı)m: Gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum (Tekin, 2010, s. 39).	K11	Çıkışlık
tabgaç kagant a ; tüpüt kagant a ; uluş bodunt a ; türğiş kagant a ; kırkız; kagant a ; tabgaç kagant a iş(i)yi lik(e)ñ k(e)lti ... tüpüt k(a)g(a)nta böl(ü)n k(e)lti... sog(u)d b(e)rç(i)k(e)r buk(a)r(a)k uluş bod(u)nta n(e)k s(e)ñün og(u)l t(a)rk(a)n kelti: on ok oglu(m) türğ(i)ş k(a)g(a)nta m(a)k(a)r(a)ç t(a)mg(a)çı og(u)z bilge t(a)mg(a)çı k(e)lti: kırkız kaganta tarduş inançu çor kelti: Çin imparatorundan işiyi Likeñ geldi. Tibet kağanından Bölün geldi. Soğd, İran, Buhara şehir halkından General Nek ve Oğul Tarkan geldi. On-ok oğlum Türğiş kağanından mühürdar Makaraç ve mühürdar Oğuz Bilge geldi (Tekin, 2010, s. 39).	K12	Çıkışlık
kony yıl ka ; yiti yigirm ike ; yiti otuz ka kül tig(i)n kooyın yılka yiti y(i)g(i)rm(i)ke uçdı tok(u)z(u)ñç (a)y y(i)ti ot(u)zka yog (e)rtürt(ü)m(i)z: Köl Tigin, koyun yılında, on yedinci (gün)de öldü. Dokuzuncu ay(ın) yirmi yedisinde yog düzenlettirdik (Alyılmaz, 1994, s. 63).	KD	Zamanda bul.
yiti yaşı ña kül tig(i)n özi kırk (a)rtukı yiti y(a)şıña boltı: Köl Tigin kırk yedi yaşında idi (Tekin, 2010, s. 41).	KD	Zamanda bul.
bu taş ka ; bu tam ka yig(i)mi kün ol(u)r(u)p bu taşka bu tamka koop yol(l)l(u)g tig(i)n bit(i)d(i)m: Yirmi gün oturup bu taş, bu eve (duvara) hep (ben) Yollug Tigin yazdım (Alyılmaz, 1994, s. 163).	GD	Hedef
ıgar oğlanıñız da taygunıñız da yig ıg(a)r ogl(a)n(ı)ñ(ı)zda t(a)ygun(u)ñ(ı)zda y(i)gdi ig(i)dür (e)rt(i)g(i)z: (Halkınızı) kıymetli oğullarınızdan, çocuklarınızdan (daha) iyi (daha iyi durumda olan kimseler olarak) besliyor idiniz (Alyılmaz, 1994, s. 180).	GD	Karşılaştırma
tenride tirig de uç a b(a)rd(ı)g(ı)z tenride tir(i)gde: Göklerde hayat gibi (olasınız) (Tekin, 2010, s. 41).	GD	Zaman ve yerde bul.
ayukı ña	B	Nesne

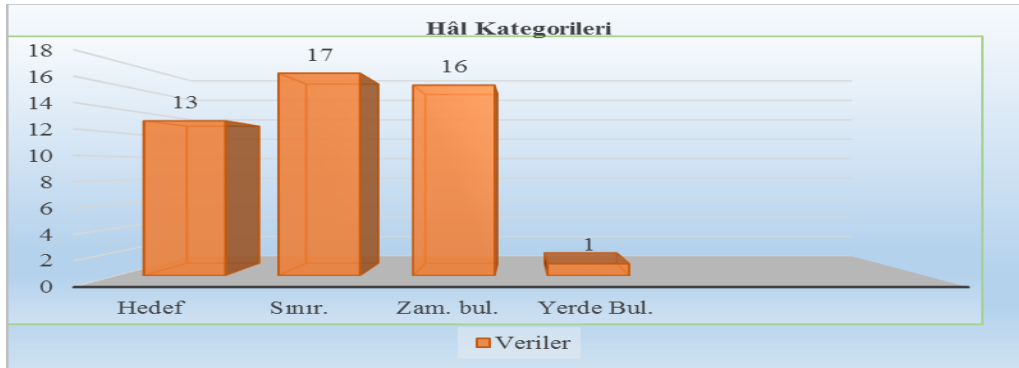
türk bilge k(a)g(a)n ayukıña in(i)m kül tig(i)n(i)g küzedü ol(u)rt(u)m: Türk Bilge Kağan mülkünü kardeşim Köl Tigin'i gözeterek hükümdar (olarak) oturdum (Tekin, 2010, s. 41).

tenride bol-; bo ödke t(e)ñri t(e)g t(e)ñride bolm(i)ş türük bilge k(a)g(a)n bu ödke ol(u)rt(u)m: Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan bu devirde tahta oturdum (Alyılmaz, 1994, s. 162).	G1	Özne Zamanda bul.
kün togsıkka; kün batsıkıña; anta ilg(e)rü kün togs(i)k(k)a bir(i)g(e)rü kün ortusiñ(a)ru kuurıg(a)ru kün b(a)tsıkıña yır(i)g(a)ru tün ortusiñ(a)ru (a)nta içr(e)ki bod(u)n koo[p] m[(a)ñ]a kör[ür]: Doğuda gün doğusuna, güneyde gün ortasına kadar; batıda gün batısına, kuzeyde gece ortasına kadar bu (sınırlar) içindeki (bütün) halklar hep bana tâbidir (Alyılmaz, 1994, s. 80).	G2	Sınırlandır ma; Yerde bul.
ilte türük k(a)g(a)n ötük(e)n yış ol(u)rs(a)r ilte buñ yok: Türk Kağanı Ötüken ormanında oturursa ilde sıkıntı olmayacak (Alyılmaz, 1994, s. 132).	G3	Yerde bul.
şantun yazık tegi; taluyka kiçig ilg(e)rü ş(a)ntuñ y(a)zık t(e)gi sül(e)d(i)m t(a)luyka kiç(i)g t(e)gm(e)d(i)m: Doğuda Şantung ovasına kadar ordu sevk ettim; denize az (da) ulaşmadım (Alyılmaz, 1994, s. 26).	G3	Sınırlandır ma
tokuz ersiñe tegi bir(i)g(e)rü tokuz (e)rs(i)nke t(e)gi sül(e)d(i)m: Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 38).	G3	Sınırlandır ma
tüpütke tegi bir(i)g(e)rü tokuz (e)rs(i)nke t(e)gi sül(e)d(i)m түпүткө киç(i)g [t(e)]m(e)d(i)m: Güneyde Dokuz Ersin'e kadar ordu yürüttüm; neredeyse Tibet'e varacaktım (Alyılmaz, 1994, s. 39).	G3	Sınırlandır ma
temir kapıgka tegi kuung(a)ru y(i)nçü ög[(ü)z] k(e)çe t(e)m(i)r k(a)p(i)gka t(e)gi sül(e)d(i)m: Batıda İnci ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 197).	G4	Sınırlandır ma
bayurkı yiriñe tegi yır(i)g(a)ru y(i)r b(a)y(i)rkuu yiriñe t(e)gi sül(e)d(i)m: Kuzeyde Yir Bayırku yerine (topraklarına) kadar ordu yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 198).	G4	Sınırlandır ma
bunça yirke tegi bunça yirke t(e)gi yor(i)td(i)m: Bunca yere kadar (ordu) yürüttüm (Alyılmaz, 1994, s. 199).	G4	Sınırlandır ma
ötügen yışta yig ötük(e)n yışda yig idi yok (e)rm(i)ş: Ötüken ormanından (daha) iyi (bir yer) asla yok imiş (Alyılmaz, 1994, s. 134).	G4	Karşılaştı ma
bu yirde ötük(e)n yışda yig idi yok (e)rm(i)ş: Ötüken ormanından (daha) iyi (bir yer) asla yok imiş (Alyılmaz, 1994, s. 172).	G4	Yerde bul.
yagru kontukda kisre yagru koontukda kisre (a)ny(i)g bil(i)g (a)nda öyür (e)rm(i)ş: Yaklaşıp yerleştikten sonra (Çinliler) kötülüklerini o zaman düşünürlermiş (Alyılmaz, 1994, s. 259).	G5	Zamanda bul.
bişükiñe tegi bir kişi y(a)ñ(i)ls(a)r og(u)şı bod(u)nı bişükiñe t(e)gi kıdm(a)z (e)rm(i)ş: Bir kişi yanılrsa, onun boyuna, halkına ve akrabalarına kadar herkesi öldürmezler imiş (Tekin, 2010, s. 21).	G6	Sınırlandır ma
süçig sabıña; yumşak agısıña süçig s(a)biña y(i)mş(a)k (a)gısıña (a)rtur(u)p üküş türük bod(u)n ölt(ü)g: Tatlı sözlerine yumuşak ipeğine aldanıp (Ey) Türk halkı çok kez öldün! (Alyılmaz, 1994, s. 286).	G6	Hedef
anta	G7	Yerde bul.

(a)nta (a)h(ı)g kişi (a)nça boşgurur (e)rmiş: Orada kötü düşünceli kimseler şöyle akıl verirler imiş (Tekin, 2010, s. 23).

kop anta kop anta (a)lk(ı)nt(ı)g: Oralarda hep tükendin, mahvoldun! (Tekin, 2010, s. 23).	G9	Hedef
bu sabımda (a)zu bu s(a)b(ı)mda ig(i)d b(a)rgu: Yoksa bu sözümde yalan var mı? (Tekin, 2010, s. 23).	G10	Nesne
bunta türük begler bodun buni eşiding türük bodun tirip il tutsıkingın bunta urtum yangılıp ölsıkingın yime bunta urtum: Türk beyleri ve milleti bunu işitin: Türk milletinin derlenip toparlandığında (birlik olduğunda) (güçlü) devlet olacağını buraya kazıdım; yanıldığında (birlik beraberlik içinde olmadığında) öleceğini de yine buraya kazıdım (Alyılmaz, 1994, s. 1).	G10	Hedef
tabgaç kaganta t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nta b(e)dizçi k(e)lürt(ü)m: Çin imparatorundan ressam ve heykeltıraşlar getirttim (Tekin, 2010, s. 23).	G11	Çıkışlık
on ok oğlına tatiña tegi on ok oğlıña t(a)tıña t(e)gi bunı körü bil(i)ñ: On Ok oğluna, Tat'ına varıncaya kadar bunu görün, bilin (Alyılmaz, 1994, s. 157).	G12	Sınırlandırma
erig yirte erser; erig yirte y[(a)g]uk (i)l (e)rs(e)r (a)nça t(a)kı (e)rig y(i)rte irs(e)r (a)nça (e)r(i)g y(i)rte b(e)ñgü t(a)ş tokıtd(i)m: (Burası) yakın (bir) yer olduğundan, öylece de erişilir (bir) yer olduğundan, böyle erişilir (bir) yerde ebedî taş hâk ettirdim (yazdırtım) (Alyılmaz, 1994, s. 185).	G13	Yerde bul.

Köl Tigin yazıtında +KA görev ögesi ve +KA tegi; +KA üye biçiminde ek + edat ile oluşan hâl kategorilerinin toplamda tespit edilen 109 örnek temel alınarak, yönelme hali dışında, 47 örnekte hedef, sınırlandırma, zamanda ve yerde bulunma hâlini oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca *anta kisre*, *bödke*, *uda*, *yılka*, *otuzka* gibi yinelenen zamanda bulunma hâli oluşturan örnekler çıkarılmıştır.

Grafik 1. Köl Tigin yazıtındaki /+KA/ görev ögesine ait verilere ilişkin dağılım.

Yazıtta bir diğer görev ögesi /+DA/ ve /+DA/ üye; /+DA/ kisre ;/ +TA/ tegi ; /+TA/ yig biçiminde ek + edat yapısıyla oluşan hâl kategorileri zamanda ve yerde bulunma dışında toplam, 15 örnekte çıkışlık (9), karşılaştırma(3), nesne (2), sınırlandırma (1), özne (1) hâl kategorilerini oluşturmuştur. Veriler

Grafik 2. Köl Tigin yazıtındaki /+DA/ görev ögesine ait verilere ilişkin dağılım.

Tablo 2. Bilge Kağan yazıtında yer alan bulgular³

<i>Bilge Kağan yazıtı</i>	<i>Kuzey-Doğu-Güneydoğu-Güney</i>	<i>Hâl Kat.</i>
<i>tenri teg tenride bol-</i>	K1	Özne
<i>togsıkiŋa</i>	K2	Sınırlandırma
<i>batsıkiŋa</i>	K2	Sınırlandırma
<i>anta</i>	K2	Yerde bul.
<i>ilte</i>	K2	Yerde bul.
<i>şantun yazıka tegi</i>	K2	Sınırlandırma
<i>taluyka</i>	K2	Sınırlandırma
<i>tokuz ersiŋe</i>	K2-3	Sınırlandırma
<i>tüpütke tegi ; temir kapıgka tegi ; yir bayurkı yeriŋe tegi ; bunça ; yirke tegi</i>	K3	Sınırlandırma
<i>ötügen yıŋta yig</i>	K3	Karşılaştırma
<i>bu yirde</i>	K3	Yerde bul.
<i>kontukta kisre</i>	K4	Zamanda bul.
<i>anta</i>	K4	Yerde bul.
<i>bişiküŋe tegi</i>	K4	Sınırlandırma
<i>süçig sabıŋa</i>	K5	Hedef
<i>yumşak agısıŋa</i>	K5	Hedef
<i>anta</i>	K7	Yerde bul.
<i>bu sabımda igid</i>	K8	Nesne
<i>bunta</i>	K8	Yerde bul.
<i>beŋü taşka</i>	K8	Hedef

³Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının güney, kuzey ve doğu yüzlerindeki hâl kategorileri aynı işleve sahip görev ögeleri ile oluşturulduğu için tablolarda bulgular yinelenmemiştir. Yalnızca Bilge Kağan'ın doğu yüzünde yer alan farklı hâl kategorileri için bulgular dikkatlere sunulmuştur.

<i>olurtukinta</i>	K9	Zamanda bul.
<i>türgiş kaganka</i>	K9	Hedef
<i>kün togsıkıña tegi</i>	K11	Sınırlandırma
<i>bu kaganında</i>	K13	Çıkışlılık
<i>bu beglerigde</i>	K13	Çıkışlılık
<i>bu subunđa</i>	K13	Çıkışlılık
<i>ebiñe</i>	K14	Hedef
<i>tabgaç kaganta</i>	K14	Çıkışlılık
<i>on ok oğlıña tatıña tegi</i>	K15	Sınırlandırma
<i>kılindukta</i>	D2	Zamanda bul.
<i>kişi oğlınța üze</i>	D3	Yerde bul.
<i>kadırgan yıştı tegi</i>	D3	Sınırlandırma
<i>temir kapıgka tegi</i>	D3	Sınırlandırma
<i>anta kisre</i>	D5	Zamanda bul.
<i>tabgaç budunka</i>	D7	Hedef
<i>tabgaç kaganka</i>	D7	Hedef
<i>kün togsıkka</i>	D8	Sınırlandırma
<i>bökli kaganka tegi</i>	D8	Sınırlandırma
<i>tabgaç kaganka</i>	D8	Hedef
<i>kimke</i>	D8	Hedef
<i>ne kaganka</i>	D9	Hedef
<i>tabgaç kaganka</i>	D9	Hedef
<i>töpüsinte tut-</i>	D10	Çıkışlılık
<i>kañım kaganka</i>	D13	Hedef
<i>kagan uçtukda</i>	D14	Zamanda bul.
<i>sekiz yaşta</i>	D14	Zamanda bul.
<i>ol törüde üze</i>	D14	Görelilik
<i>olurtukda</i>	D14	Zamanda bul.
<i>tört yigirmi yaşımka</i>	D15	Zamanda bul.
<i>şantun yazıkı tegi</i>	D15	Sınırlandırma
<i>kırkız yerine tegi</i>	D15	Sınırlandırma
<i>biziñe</i>	D16	Hedef
<i>bunta</i>	D17	Yerde bul.
<i>keñü tarbanka tegi</i>	D18	Sınırlandırma
<i>ol ödke</i>	D18	Zamanda bul.
<i>bilge kaganıña ; edgü eline</i>	D19	Hedef

Muammer ŞEHİTOĞLU

kür(e)gün üç(ü)n ig(i)dm(i)ş bilge k(a)g(a)n(i)ña (e)rm(i)ş b(a)rm(i)ş (e)dgü (e)l(i)ne k(e)ntü y(a)ñ(i)lt(i)g y(a)bl(a)k kigürt(ü)g: İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan kağanına (ve) bağımsız varlıklı devletine kendin ihanet ettin ve nifak soktun (Tekin, 2010, s. 57).

<i>barduk yirde</i>	D20	Yerde bul.
<i>neñ yılsıg bodunta üze</i>	D21	Yerde bul.
<i>yablak bodunta üze</i>	D21	Yerde bul.
<i>anta kisre</i>	D23	Zamanda bul.
<i>ıgar illigde kaganlıgda yig</i>	D24	Karşılaştırma
<i>ıduk başta</i>	D25	Yerde bul.
<i>anta</i>	D26	Yerde bul.
<i>örpente</i> <i>örp(e)nte süñüştüm: (Onlarla) Örpen’de savaştım (Tekin, 2010, s. 61).</i>	D26	Yerde bul.
<i>sona yıšta</i>	D27	Yerde bul.
<i>anta</i>	D27	Yerde bul.
<i>uda</i>	D27	Zamanda bul.
<i>bolcuda</i>	D28	Yerde bul.
<i>anta</i>	D28	Yerde bul.
<i>ıduk başta</i>	D29	Yerde bul.
<i>ödleriñe</i>	D29	Yönelme
<i>bir yılka</i>	D30	Zamanda bul.
<i>togu balıkta</i>	D30	Yerde bul.
<i>antarguda</i> <i>(e)kinti (a)nt(a)rguda süñ(ü)şd(ü)m: İkinci olarak Antargu’da savaştım (Alyılmaz, 1994, s. 124).</i>	D30	Yerde bul.
<i>çuş başınta</i>	D30	Yerde bul.
<i>anta</i>	D31	Yerde bul.
<i>tigin yogınta</i>	D31	Yerde bul.
<i>ezgenti kadızda</i>	D31	Yerde bul.
<i>yazıña</i>	D31	Zamanda bul.
<i>ebde</i>	D31	Yerde bul.
<i>anta</i>	D32	Yerde bul.
<i>aguda</i> <i>(a)guda (e)ki ul(u)g süñ(ü)ş süñ(ü)şd(ü)m: Ağu’da iki büyük savaş verdim (Tekin, 2010, s. 63).</i>	D34	Yerde bul.
<i>alp kaganıña</i> <i>ig(i)dm(i)ş (a)l[p k(a)g(a)niña y](a)ñ(i)ltı: (Onu) beslemiş (olan) kağanına ihanet etti (Alyılmaz, 1994, s. 188).</i>	D35	Hedef
<i>bu yerde</i>	D35	Yönelme

tabgaçda	D36	Yerde bul.
bu yerde	D36	Yerde bul.
anta	D36	Yerde bul.
karagan kısılta s(e)l(e)ñe koodı yor(i)p(a)n k(a)r(a)g(a)n kısı(i)lta (e)bin b(a)rkın (a)nta bozd(u)m: Selenge (nehri) den aşağıya doğru yürüyüp Karagan Geçidi'nde evini barkını orada bozdum (Alyılmaz, 1994, s. 170).	D37	Yerde bul.
anta	D37	Yerde bul.
yışka ag- y(i)şka (a)gdı uyg(u)r (i)lt(e)b(e)r yüzçe (e)r(i)n il[g(e)r]ü t[(e)z(i)p b(a)rdı]: Dağa tırmandılar. Uygurlar'ın Êteber'i yüz kadar adamla doğruya doğru kaçıp gitti (Alyılmaz, 1994, s. 192; Tekin, 2010, s. 63).	D37	Yönelme
tabgaçka kir- ot(u)z (a)rtukı tört y(a)ş(i)mka og(u)z t(e)z(i)p t(a)bg(a)çka kirti: Otuz dört yaşında Oğuzlar kaçıp Çin'e gitti (Tekin, 2010, s. 65).	D38	Yönelme
tabgaç kaganka kör- t[(a)t(a)b]ı bod(u)n t(a)bg(a)ç k(a)g(a)nka körti: Tatabí halkı Çin kağanına tâbi oldu (Alyılmaz, 1994, s. 73).	D39	Hedef
anta	D39	Yerde bul.
turgakıña [tur]g(a)k(i)ña y(i)r(i)ñ(e)rü subıñ(a)ru koontı: Meskenine, yerine suyuna (yerine yurduna) yerleşti (Alyılmaz, 1994, s.172).	D40	Hedef
korganka in(i)si bir koorg[(a)nka t(e)z(i)p b(a)rm(i)ş ...]: Kardeşi bir kaleye kaçıp gitmiş (Alyılmaz, 1994, s. 173).	D40	Hedef
atsızka at bir- [(a)ts(i)zka at birt(i)m: Adı olmayana, ünvarsıza ad verdim (Tekin, 2010, s. 65).	D41	Hedef
yiti ödüşke [kök] öñ(ü)g yog(u)ru sü yor(i)p tünli künli yiti öd(üş)ke subs(u)z k(e)çd(i)m: Gök Öng'ü çiğneyerek ordu (ile) yürüyüp geceli gündüzlü yedi zamanda susuz (araziye) geçtim (Alyılmaz, 1994, s. 164).	GD	Zamanda bul.
çorakka teg- çor(a)kka t(e)g(i)p: Çorak (araziye) varıp (Tekin, 2010, s. 67).	GD	Hedef
keçenke tegi k(e)ç(e)nke t(e)gi: Keçen'e kadar (Tekin, 2010, s. 67).	GD	Sınırlandırma
kıtanda adrı- kıtanda (a)dr(i)ltı: Kıtay'dan ayrıldı (Tekin, 2010, s. 67).	G7	Çıkışlık
tönger tagda töñer t(a)gda t(e)g(i)p tokıd(i)m : Tönger Dağı'nda saldırıp savaştım (Tekin, 2010, s. 67).	G8	Yerde bul.

Bilge Kağan yazıtında, /+KA/ görev ögesi ve /+KA/ tegi ek + edat yapısında, Köl Tigin yazıtının benzer içerikli yüzlerinde onlardan farklı olarak, yönelme hâli dışında, hedef (7), zamanda bulunma (1) ve sınırlandırma(1) hâlini oluşturan toplam 9 örnek tespit edilmiştir. /+DA/; +DA/ üze ek, ek + edat

biçimindeki görev öğeleriyle ise, Köl Tigin yazıtından farklı olarak, yerde ve zamanda bulunma hâli dışında, hedef (1), görelilik (1), belirten (1) olmak üzere toplam 3 örnekte hâl kategorilerinin oluştuğu görülmüştür.

Tablo 3. Tenri Kağan yazıtında yer alan bulgular

Tenri Kağan Yazıtı	Güney	Hâl Kat.
altı otuzka (a)ltı ot(u)zka uça b(a)rdı: Yirmi altı yaşında öldü (Tekin, 2010, s. 69).	G10	Zamand a bul.
yiti otuzka yiti ot(u)zka yog (e)rtürt(ü)m: Yirmi yedisinde cenaze törenini tamamladım (Tekin, 2010, s. 69).	G10	Zamand a bul.
kañım kaganka k(a)ñ(i)m k(a)g(a)n [üçün] (a)g(i)r t(a)ş(i)g yog(a)n ıg türk b(e)gl(e)r bod(u)n [itip] y(a)r(a)t(i)p k(e)lürti: Babam Kağan için (bunca) ağır taşları (ve) kalın ağaçları Türk beyleri (ve) halkı yapıp edip getirdiler (Tekin, 2010, s. 69).	G15	Hedef

Tenri Kağan yazıtında, /+KA/ görev ögesinin yönelme hâli dışında, hedef ve zamanda bulunma hâlini oluşturduğu görülmüştür.

Tablo 4. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında yer alan bulgular

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtı	Batı- Güney- Kuzey- Doğu	Hâl Kat.
tabgaç ilirje Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk b(e)n öz(ü)m t(a)bg(a)ç il(i)ñe kıl(i)nt(i)m: Ben Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'um. Çin ülkesinde (Çin'de) doğdum (Alyılmaz, 1994, s. 64; Tekin, 1994, s. 3).	B1	Hedef
tabgaçka körür er- ; tabgaçda adril- türk bod(u)n t(a)g(a)çka köör(ü)r (e)rti [tür]k bod(u)n k(a)nın bulm(a)y(i)n t(a)bg(a)çda (a)dr(i)lti: Türk milleti, Çinliler'e itaat ediyordu; Türk milleti hanını bulmadığından Çin'den ayrıldı (Alyılmaz, 1994, s. 174; Tekin, 1994, s. 3).	B1-2	Hedef Çıkışlık
tabgaçka yana içik- k(a)nın kood(u)p t(a)bg(a)çka y(a)na iç(i)kdi: Hanını bırakıp yine Çin'e tutsak düştü (Alyılmaz, 1994, s. 187; Tekin, 1994, s. 3).	B2	Hedef
türk sir bodun yirinte türük sir bodun yirinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti: Türk Sir milleti ülkesinde boy da millet de fert de hiç olmayacak idi (Alyılmaz, 1994, s. 6; Tekin, 1994, s. 3).	B3	Yerde bul.
ıda taşda kel- ıda t(a)şda k(a)lm(i)ş kuubr(a)n(i)p y(i)ti yüz bolı: (Onların) ormanda (ve) dağda kalmış (olanları) toplanıp yedi yüz (er) oldular (Alyılmaz, 1994, s. 89; Tekin, 1994, s. 3).	B4	Yerde bul.
ırakda bil- toruk buukalı semiz buukalı ırakda bülser semiz buuka toruk buka teyin bilmez ermiş teyin ança sakıntım: BilgeTonyukuk. "(Bunu) kağan mı yapayım?" dedim. Düşündüm: (İnsan) zayıf boğalarla semiz boğaları uzaktan bilmek zorunda kalsa, hangilerinin semiz boğa, hangilerinin zayıf boğa olduğunu bilmez imiş diye öylece düşündüm (Alyılmaz, 1994, s. 5; Tekin, 1994, s. 4).	B5-6	Nasıllık

anta kisre tenri bilig bertük için özüm ök kagan kışdım: Ondan sonra Tanrı akıl verdiği için (onu) bizzat kendim kağan yaptım (Alyılmaz, 1994, s. 5; Tekin, 1994, s. 3-4).	B5-6	Zamanda bul.
bu yirdinta b(e)n yirdinta y(a)n t(e)g(e)yin: Biz (de) kuzey tarafından saldırılım (Tekin, 1994, s. 6).	G11	Çıkışlık
türk sir bodun yirinte türk sir bod(u)n y(i)rinte idi yor(ı)m(a)zun us(a)r idi yok k(ı)s(a)l(ı)m tir m(e)n: Türk Sir boyunun yerinde hiç kimse kalmasın; mümkünse hepsini yok edelim diyorum (Alyılmaz, 1994, s. 65; Tekin, 1994, s. 7).	G11	Yerde bul.
anta ötrü anta ötrü kaganıma ötüntüm: Ondan sonra kağanıma rica ettim (Tekin, 1994, s. 7).	G12	Zamanda bul.
Kıtañda; tabgaçda ; kurıdinta ; oguzda öñre kııt(a)nyda b(i)r(i)ye t(a)bg(a)çda kur(ı)ya kur(ı)d(ı)nta yır(ı)ya og(u)zda (e)ki üç biñ süm(i)z k(e)lt(e)çim(i)z b(a)r mu ne: Doğuda Kitay’dan, güneyde Çin’den, batıda Batılılar’dan kuzeyde Oğuz’dan iki üç bin askerimiz, gelecek (kimse)miz (gelenimiz) var mı acaba? (Alyılmaz, 1994, s. 69; Tekin, 1994, s. 7).	G14	Çıkışlık
toglada Togl(a)da og(u)z k(e)lti: Tola (ırmağından) Oğuzlar (üzerimize) geldi (Tekin, 1994, s. 7).	G15	Çıkışlık
ögüzke tüş- t(e)ñri y(a)rl(ı)k(a)dı y(a)ñd(ı)m(ı)z ög(ü)zke tüşdi: Tanrı buyurdu, (Oğuzları) bozguna uğrattık; (onlar) ırmağa düştüler (Tekin, 1994, s. 8).	G16	Yönelme
yolta y(a)ñduk yolta y(e)me ölti: Bozguna uğrayanları da yollarda ölüp kaldı (Tekin, 1994, s. 9).	G16	Yerde bul.
ötügen yirke türk bod(u)n(u)g öt(ü)k(e)n y(i)rke b(e)n öz(ü)m Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk öt(ü)k(e)n y(i)r(i)g koonm(ı)ş t(i)y(i)n (e)ş(i)d(i)p b(i)r(i)y(e)ki bod(u)n kuur(ı)y(a)kı yır(ı)y(a)kı öñr(e)ki bod(u)n k(e)lti: Türk milletini Ötüken yerine, beni, Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk’u Ötüken yerine yerleşmiş diye (yerleşmiş olduğunu / yerleşmiş olduğumuzu) işiten güneydeki millet, batıdaki, kuzeydeki, doğudaki millet geldi (Alyılmaz, 1994, s. 159; Tekin, 1994, s. 9).	G17	Hedef
şantung balıkka; taluy ögüzke türk bodun kılınalı türk kagan olurgalı şantung balıkka taluy ögüzke tegmiş yok ermiş: Türk milleti yaratılalı, Türk kağan(lar)ı tahta oturalı Şantung şehir(ler)ine, Sarı Irmağa ulaşan yok imiş (Alyılmaz, 1994, s. 5).	D9	Hedef
şantung balıkka; taluy ögüzke kaganıma ötünüp sü eletdim şantung balıkka taluy ögüzke tegürtüm: Kağanıma arz edip ordu sevk ettim. (Kağanımı) Şantung şehir(ler)ine, Sarı Irmağa kadar götürdüm (Alyılmaz, 1994, s. 5).	D18-19	Sınırlandırma
yurtda usin bunt(u)tu yurtda yat(u) k(a)lur erti: (Önceleri) uykusu kaçarak yurtda yatıp kalıyordu (Tekin, 1994, s. 9).	D19	Yerde bul.
anta b(e)n(i)ñ b(o)d(u)n(u)m (a)nta (e)rür t(i)m(i)ş: (Türgiş Kağanı) “Benim milletim orada olacaktır” demiş (Tekin, 1994, s. 10).	D21	Yerde bul.

Muammer ŞEHİTOĞLU

ilk kırkızka ilk kırk(ı)zk[a: sü]l(a)s(a)r [y(e)g (a)r]m(i)ş: t(e)d(i)m (Önce Kırgızlara sefer etsek iyi olur) dedim (Tekin, 1994, s. 10).	D23	Hedef
on tünke on tünke y(a)nt(a)kı tug (e)birü b(a)rd(ı)m(i)z: On gecede yandaki engeli dolaşarak gittik (Alyılmaz, 1994, s. 100).	K26	Zamanda bul.
anı subka bar- (a)nı sub[ka] b(a)rd[(ı)m(i)z :]: Anı ırmağına vardık (Tekin, 1994, s. 12).	K27	Hedef
ıka bayur er- (a)t(ı)g:ıka: b(a)yur (a)rt(i)m(i)z: Atları ağaçlara bağladık (Tekin, 1994, s. 12).	K27	Yönelme
kırkız uka bas- kırk(ı)z(i)g: uka: b(a)sd(ı)m(i)z: Kırkızları uykuda bastık (Tekin, 1994, s. 12).	K27	Zamanda bul.
kaganka kırkız bodunu içik- k(a)ga)nka: kırk(ı)z: bod(u)ni: iç(i)kdi: Kırgız halkı kağana teslim oldu, boyun eğdi (Tekin, 1994, s. 13).	K28	Hedef
kırk(ı)zda; türg(i)ş k(a)g(a)nta kırk(ı)zda: y(a)ñ(i)m(i)z: türg(i)ş k(a)g(a)nta: küür(e)g k(e)lti: Kırgızlardan döndük. (Bu arada) Türgiş kağanından kaçak geldi (Tekin, 1994, s. 13).	K29	Çıkışlık
altun yışda (a)ltun yışda: ol(u)r(u)ñ t(e)di: "Altay dağlarında oturun" dedi (Tekin, 1994, s. 14).	K31	Yerde bul.
bilge tuñukuk(k)a bilge tuñukuk(k)a: b(a)ña: (a)ydi: Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk'a bana dedi (Tekin, 1994, s. 14).	K32	Hedef
altun yışda; yarış yazıda (a)ltun yışda: ol(u)rt(u)m(u)z: Altay dağlarında oturduk : y(a)r(i)ş y(a)zıda: tır(i)l(a)l(i)m t(e)m(i)ş: Yarış Ovası'nda toplanalım demiş (Tekin, 1994, s. 14).	K32-33	Yerde bul.
kaganta k(a)g(a)nt(a) y(a)n: s(a)b(i)g: y(a)na k(e)l(ü)rti: Kağan tarafından yanıtı (şöyle) getirdiler (Tekin, 1994, s. 15).	K33-34	Çıkışlık
bolçuca bolçuca: t(a)ñünt(ü)rü: t(a)gd(i)m(i)z: Bolçu'ya tan atarken vardık (Tekin, 1994, s. 15).	K35	Yerde bul.
yarış yazıda y(a)r(i)ş y(a)zıda: on tüm(a)n: sü t(e)r(i)lti: Yarış ovasında yüz bin asker toplandı (Tekin, 1994, s. 16).	B36	Yerde bul.
bizinte biz(i)nte : (e)ki uçı: sın(a)rça: (a)rt(u)k (e)rti: Onların) iki kanadı bizden yarı yarıya fazla idi (Tekin, 1994, s. 17).	B40	Karşılaştırma
anta (a)nta öl(ü)rti: Orada öldürdük (Tekin, 1994, s. 18).	B42	Yerde bul.
temir kapıgka tegi; anta; inal kaganka t(e)m(i)r k(a)p(i)gka: t(e)gi: irt(i)m(i)z: (a)nta y(a)nurt(u)m(u)z: in(a)l k(a)g(a)nka: Demir Kapı 'ya kadar vardık. Oradan (ordumuzu) geri döndürdük. İnel Kağan'a (Tekin, 1994, s. 19).	G45-46	Sınırlandırma; Yerde bul.;Hedef

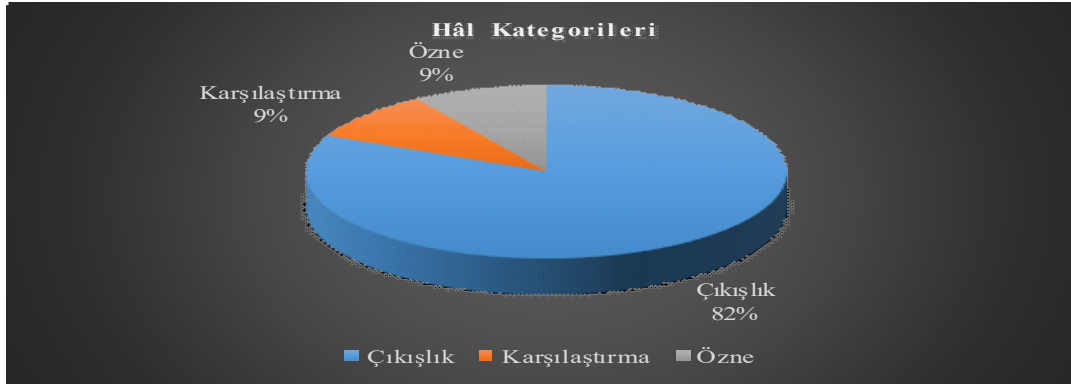
Tablo 5. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında yer alan bulgular

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtı	Batı-Gün- Kuzey- Doğu	Hâl Kat.
Tabgaçka; kıtañka; oguzka ilt(i)r(i)ş k(a)g(a)n bilg(e)sin üç(ü)n (a)lpın üç(ü)n t(a)bg(a)çka y(i)ti y(i)girmi süñ(ü)şdi kıt(a)nyka y(i)ti süñ(ü)şdi og(u)zka b(i)ş süñ(ü)şdi: İlderis Kağan, bilge olduğu için, yiğit olduğu için Çinlilerle on yedi kez savaştı; Kıtaylarla yedi kez savaştı; Oğuzlarla beş kez savaştı (Alyılmaz, 1994, s. 72).	G49	Karşılıklık
ilderis kaganaka; türük böğü kaganaka; türük bilge kaganaka ilt(er)iş k(a)g(a)nka türük b(ö)gü k(a)g(a)nka türük bilge k(a)g(a)nka: İlderis Kağan'a, Türk Böğü Kağan'a Türk Bilge Kağan'a (Tekin, 1994, s. 21).	G50	Hedef
kaganlıg bodunka k(a)g(a)nl(ı)g bod(u)nka bünt(a)gi b(a)r (e)rs(e)r: Kağanlı (yani "bağımsız") bir halkın böylesi bir (devlet adamı) var ise... (Tekin, 1994, s. 22).	D56	Belirtilen
türük sir bodun yirinte kapgan kagan türük sir bodun yirinte bod yeme bodun yeme kişi yeme idi yok erteçi erti ilderis kagan Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk kazgantuk için kapgan kagan türük sir bodun yorıduki bu: Kapgan Kağan (olmasa) Türk Sir milleti ülkesinde boy da millet de fert de hiç olmayacak idi. İlderis Kağan (ve) Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk kazandığı için, Kapgan Kağan'ın Türk Sir milletinin gelişmesi bu (şekildedir) (Alyılmaz, 1994, s. 6).	K60	Yerde bul.

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında toplamda tespit edilen 53 örnek temel alınıp /+KA/ görev ögesinin ve ek + edat biçimde /+KA/ tegi; /+KA/ yana olarak, yönelme hâli dışında, 24 farklı örnekte hedef, zamanda bulunma, yerde bulunma, karşılıklık, sınırlandırma, çıkışlık, belirtilen hâl kategorilerini oluşturduğu tespit edilmiştir. Kategorilere göre görev ögesinin birden fazla hâl kategorisini farklı cümle bağlamlarında karşıladığı görülmüştür.

Grafik 3. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında /+KA/ görev ögesine ait veriler.

Yine yazıtta /+DA/ görev ögesi ve /+TA/ üze ; /+TA/ kisre; /+TA/ bol- biçiminde ek + edat ile oluşan hâl kategorilerinde ise, 53 örnek içinde yerde ve zamanda bulunma hâli dışında, toplam 11 örnekte çıkışlık (9) karşılaştırma (1), özne(1) hâli kategorisinin görev ögesi ile oluştuğu görülmüştür.

Grafik 4. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında /+DA/ görev ögesine ait verilerin yüzdelik dağılımı.

4. Tartışma / Sonuç

Türkçede hâl kategorisi üzerine yapılmış tez ve makale düzeyinde birçok bilimsel çalışma bulunmaktadır. Ama bu bölümde sadece, bu çalışmanın kapsamı ve sınırlılığıyla örtüşen kitap, tez, makale düzeyindeki çalışmalara ve araştırmalara yer verilecektir. Öncelikle hâl kategorisinin Türkçede anlam temelinde ele alınmasını Türk dil bilimi yaklaşımı gereği öneren çalışmalar yer alacaktır. Bu bağlamda, Türkçede hâl kategorisi ve öğretimi çalışmasıyla hâl kategorisinin görevli öğelerin adıyla değil, onların diğer kavramlarla kurduğu geçici ilişkiye dayalı olarak anlam temelinde ele alınması gerektiğini vurgulayan çalışma, O. Mert (2003) tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Mert tarafından yapılan makale düzeyindeki çalışma, art zamanlı olarak Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren hâl kategorisinin incelenmesine de yol gösteren örnek bir çalışma olmuştur. O. Mert (2002) daha önce konuyla ilgili olarak, doktora tezi düzeyindeki çalışmasında, Kutadgu Bilig’de hâl kategorisi’ni incelemiş ve eserdeki hâl kategorilerinin oluşma biçimlerinin bulguları ile ayrıntılı olarak tanımlanmasını sağlamıştır. Yine bu çalışmanın kapsamında yer alan bulunma hâli ile ilgili makale düzeyinde, S. Alyılmaz (2010) Türkiye Türkçesinde hâlin hem yer hem de zamanda bulunmayı oluşturduğunu ve anlam temelinde birden fazla görev ögesiyle kavramlar arasında geçici ilişki kurduğunu bulgularıyla ifade etmiştir. Çalışmanın kapsamı ile örtüşen bir diğer makale ise, A. Aydın (2017) tarafından Köktürk yazıtlarındaki /+DA/ görev ögesinin kullanım şekilleri, cümlelerdeki durumları ve fonksiyon türleri adıyla yayımlanmıştır. Makale, /+DA/ görev ögesinin ve ek + edat biçimleri ile oluşan hâl kategorilerini de ele almış ve incelemiştir. Çalışmada, görev ögesinin ek + edat biçiminde adlar ile eylemler arasında kurduğu anlam temelli ilişkilerin oluşturduğu hâl kategorileri örnekleriyle dikkatlere sunulmuştur. Hâl kategorilerinin anlam temelli işlevli kullanımla görev öğelerinin birden fazla hâl kategorisi oluşturabildiği Köktürk yazıt metinleriyle tanımlanması bu çalışma için kapsam yönüyle değerli olmuş ve çalışmaya katkı sunmuştur.

Çalışmada elde edilen bulgulara göre; Köl Tigin yazıtında, /+KA/; /+DA/ görev ögesinin ve ek + edat biçimindeki görev öğelerinin oluşturduğu hâl kategorileri, toplam 109 örnekte tespit edilmiştir. /+KA/ görev ögesi ve ek + edat yapısındaki biçimleri, yönelme hâli dışında, %44 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturmuştur. Buna karşılık, /+DA/ görev ögesi ve ek + edat biçimlerinin ise, yerde ve zamanda bulunma hâli dışında, %12 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturduğu görülmüştür.

Bilge Kağan yazıtında, Köl Tigin yazıtı ile benzer içeriğe sahip yüzlerinden farklı olarak görev ögeleri için toplam 113 örnek tespit edilmiştir. Bu örneklerde, Köl Tigin yazıtından farklı olarak, 9 örnekte /+KA/ görev ögesi ve ek + edat biçimleri, yönelme hâli dışında, %8'lik bir farklılık göstermiştir. Bu açıdan görev ögesinin Köl Tigin yazıtındaki görev ögesine göre kullanım işlevliğinin Bilge Kağan'da daha fazla olduğu görülmüştür. /+DA/ görev ögesi ve ek + edat biçimleri ise, Köl Tigin yazıtından %2,7'lik bir oran ile yerde ve zamanda bulunma hâli dışında farklı hâl kategorilerini oluşturmuştur.

Tenri Kağan yazıtında, diğer yazıtlarda olduğu gibi /+KA/ görev ögesinin yönelme hâli dışında, zamanda bulunma ve hedef hâli oluşturduğu tespit edilmiştir.

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında ise, /+KA/ görev ögesi ve ek + edat biçiminde oluşan hâl kategorileri yine yönelme hâli dışında, %50 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturmuştur. Buna karşılık, /+DA/ görev ögesi ve ek + edat biçimleri, yerde ve zamanda bulunma hâli dışında %21 oranında farklı hâl kategorilerini oluşturduğu tespit edilmiştir. Böylelikle Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtının Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtıyla karşılaştırıldığında, her iki görev ögesinin farklı hâl kategorileri yönünden kullanımında iki yazıttan daha fazla geçiş sıklığına sahip bir yazıt metni olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca /+KA/ görev ögesinin ek + edat biçimleriyle birlikte /+DA/ görev ögesine göre üç yazıtta da farklı hâller oluşturmada geçiş sıklığının yüksek olduğu bulgulanmıştır.

Tüm bu bulgular sonucunda, ilgili görev ögelerinin Türkçenin tarihî süreci içinde ilk yazılı metinler olarak kabul edilen Köl Tigin, Bilge Kağan ve Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtlarında anlam temelinde birden fazla hâl kategorisini oluşturması dil bilimi açısından önemlidir. Çünkü yazıtlarda, Türkçenin kavramlar arasındaki ilişkilerin kurulmasında çok esnek, anlam temelinde işlevli ve binlerce yılın söz ürünü olan aynı zamanda yazıya geçirilerek gelişmiş kalıplaşmış dil ögelerini ifade etmede çok iyi kullandığını ve yazılışlarından önce de gelişmiş bir yazı dili hüviyeti olduğunu göstermektedir. Öyle ki, Köl Tigin yazıtında /+KA/ görev ögesinin yönelme hâli dışında, anlam temelinde geçiş sıklığı bakımından sınırlandırma ve zamanda bulunma hâlini oluşturarak, kavramlar arasındaki çok anlamlılık niteliğini geçici ilişkilerle tanıklamıştır. /+DA/ görev ögesi ile de yine yazıtta, bulunma hâli dışında, çıkışlık ve karşılaştırma hâlini oluşturduğu tespit edilmiştir. Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk yazıtında ise, /+KA/ görev ögesinin hedef hâli oluşturmada yazıt metnindeki diğer hâllere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bilge Tonyukuk'un Türkçenin kavramlar arasındaki ilişkilerde görev ögelerini birden fazla hâl oluşturacak biçimde kullanması, onun üst yönetici olarak, Türk dilini kullanmadaki becerisi, dönemin dil niteliğinin ve geçici kavram ilişkileri düzeyindeki anlam zenginliğinin de tanıklanmasını sağlamıştır. Yazıtta /+DA/ görev ögesi ise, diğer yazıtlarda olduğu gibi çıkışlık ve karşılaştırma hâli oluşturmada bakımından metin örnekleri ile tanıklanmaktadır. Böylelikle yazıtlardaki dil kullanımının gelişmişliği de yazıtları yazanlar ve yazıtlarda konuşanlar bakımından hâl kategorileri ile ortaya çıkmıştır. Günümüzde, Türkçenin ölçünlü yazı dili boyutundaki kullanımında ise, yazıtlarda kullanılan bu görev ögelerinin benzer hâlleri oluşturduğu bilinmektedir. Özellikle /+DA/ görev ögesinin ilgi, sınırlandırma gibi (Ahmet'de de dil böyledir. Ağır, ağdalı." ; "O, sporda özellikle voleybolda iyidir.") hâl kategorilerini oluşturmada dile ait örneklerle tanıklanabilmektedir. Diğer doğal diller gibi Türk dilinin de dilin tarihî bir olgu olarak, görev ögelerini işlevleri ile birlikte ölçünlü yazı diline taşıdığı ve değiştirmedeği bulgularla doğrulanmıştır.

Muammer ŞEHİTOĞLU

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Çalışmanın tamamı tek yazara aittir. Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Destek Beyanı

Çalışmada herhangi bir kurumdan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (1994). *Orhun yazıtlarının söz dizimi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alyılmaz, S. (2010). Türkiye Türkçesinde bulunma hâli kategorisi. *Dil Araştırmaları*, 7(7), 107-123.
- Aydın, A. (2017). Köktürk abidelerinde +DA görev ögesinin kullanılış şekilleri, cümlelerdeki durumları ve fonksiyon türleri. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halk bilimi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 1-21.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi, Türkçe öğretiminde yeni bir yöntem*. İstanbul: Kapı.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9 (2), 27-40.
- Gabain, v. A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. (Akalın, M. Çev.), (5.Baskı), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gemalmaz, E. (1992). *Standart Türkiye Türkçesinin (STT)'nin formanlarının enformatif değerleri ve bu değerlerin ihtiyaç halinde bu dilin gelişimine muhtemel etkileri*. Erzurum. Atatürk Üniversitesi.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri, şekil bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mert, O. (2002). *Kutadgu Bilig'de hâl kategorisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mert, O. (2003). Türkçede hâl kategorisi ve öğretimi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 25-31.
- Tekin, T. (1994). *Tunyukuk yazıtı*. İstanbul: Simurg.
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. (2.Baskı). İstanbul : Simurg.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi grameri*. Türk Dilleri Araştırma Dizisi-9. İstanbul: Kitap Matbaası.
- Tekin, T. (2010). *Orhon yazıtları*. (4.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uzun, E. N. (2004). *Dünya dillerinden örneklerle dil bilgisinin temel kavramları, Türkçe üzerine tartışmalar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi.

Extended Abstract

Purpose

In this study, it is aimed to comparatively determine the case categories formed by /+KA/ /+DA/ task items and the task items formed with them in the form of suffix + postposition in the inscription texts of Köl Tigin, Bilge Kagan and Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk from Orkhon inscriptions and to draw attention to the different case categories formed by the relevant task items. The selection of the inscriptions of this period, which determines the scope of the study, is due to the fact that they are texts with dense content in terms of revealing the developed expression qualities of the Turkish language and concept relations. Because the relationships between the concepts of the language and other concepts are open to analysis in terms of giving the meaning of the text and the basic message of the text at the string level.

Problem

The problem that led to the emergence of the purpose of the study and the questions related to it are as follows: In Orkhon inscriptions, /+KA/, /+DA/ task elements and the task elements in the form of suffix + postposition (/+KA/ tegi; /+TA/ üze, etc.) formed which case categories other than the case categories such as orientation, time and place?

Which are the different case categories formed in the content of the inscription texts and in which inscription is the frequency of transition the highest? Which task element and suffix + postposition forms that form a case category in the three inscriptions of the period have the highest frequency of transition and frequency of use?

Method

Due to the scope, purpose and limitations of the study, the document analysis technique was used according to the qualitative research method. With this technique, the findings obtained from the tools through which data are collected are classified and reinterpreted. In this study, the findings in the articles were reinterpreted on the basis of scope and limitations. The findings in the inscription texts were classified within the framework of the case categories formed by the relevant task elements, and especially the examples of different case categories were analyzed in all three inscriptions, combined in terms of similarities and differences, and shown in tables and graphs.

Findings

In the Köl Tigin inscription, based on the 109 examples identified in total, it was determined that the case categories formed by the +KA task element and the suffix + postposition in the form of +KA tegi; +KA üze formed the case of target, limitation, time and place in 47 examples, except the case of orientation. Another task element in the inscription is /+DA/ and /+DA/ üze; /+DA/ kisre; /+TA/ tegi; /+TA/ yig in the form of suffix + postposition in total, except for being in time and place, in 15 examples, the case categories formed by the suffix + postposition structure formed the case categories of origin (9), comparison (3), object (2), limitation (1), subject (1). In the Bilge Kagan inscription, in the /+KA/ task element and /+KA/ tegi suffix + postposition structure, a total of 9 examples were identified, which form the target (7), presence in time (1) and limitation (1) cases, except for the orientation case, unlike the faces of the Köl Tigin inscription with similar content. With the task elements in the form of /+DA/; +DA/ on suffix, suffix + postposition, unlike the Köl Tigin inscription, it was observed that, unlike the Köl Tigin inscription, a total of 3 examples, target (1), relativity (1), indicative (1), except for the case of being in place and time, formed case categories. In the Bilge Kagan inscription, in the /+KA/ task element and /+KA/ tegi suffix + postposition structure, a total of 9 examples were identified, which form the target (7), presence in time (1) and limitation (1) cases, except for the orientation case, unlike the faces of the Köl Tigin inscription with similar content. With the task elements in the form of /+DA/; +DA/ on suffix, suffix + postposition, unlike the Köl Tigin inscription, it was observed that, unlike the Köl Tigin inscription, a total of 3 examples, target (1), relativity (1), indicative (1), except for the case of being in place and time, formed case categories. Based on the 53 examples identified in total

in the Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription, it was determined that the task element /+KA/ and the suffix + postposition /+KA/ tegi; /+KA/ yana, except for the directional case, formed the categories of target, presence in time, presence in place, reciprocity, limitation, exit, specified case in 24 different examples. Again, in the inscription, in the case categories formed with the task element /+DA/ and suffix + postposition in the form of /+TA/ one; /+TA/ kisre; /+TA/ bol-, it was observed that in 53 examples, except for the case of being in place and time, in a total of 11 examples, the case category of output (9) comparison (1), subject (1) was formed with the task element.

Result

In the Köl Tigin inscription, the case categories formed by /+KA/; /+DA/ task elements and task elements in the form of suffix + postposition were identified in a total of 109 examples. The task element /+KA/ and its forms in suffix + postposition structure formed different case categories 44% of the time, except for the accusative case. On the other hand, /+DA/ and its suffix + postposition forms formed 12% of the different case categories, except for the case of being in place and time. In the Bilge Kagan inscription, a total of 113 examples were identified for task elements, unlike the faces of the inscription with similar content to the Köl Tigin inscription. In these examples, unlike the Köl Tigin inscription, in 9 examples, the /+KA/ task element and suffix + postposition forms showed a difference of 8%, except for the orientation case. In this respect, it has been observed that the use of the task element in Bilge Kagan is more frequent than the task element in Köl Tigin inscription. The /+DA/ task element and suffix + postposition forms, on the other hand, formed different case categories except for the case of being in place and time with a rate of 2.7% from the Köl Tigin inscription. In the Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription, the /+KA/ task element and suffix + postposition forms formed different case categories at a rate of 50%, except for orientation. On the other hand, it was determined that /+DA/ task element and suffix + postposition forms formed 21% of different case categories except for the case of being in place and time. Thus, when Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription is compared to Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions, it is determined that it is an inscription text with a higher frequency of transition than both inscriptions in terms of the use of both task elements in terms of different case categories. In addition, it was also found that the frequency of transition of the /+KA/ task element with affix + postposition forms was higher in all three inscriptions than the /+DA/ task element. In the Köl Tigin inscription, the /+KA/ task element, apart from the orientation case, forms the case of limitation and presence in time in terms of the frequency of transition on the basis of meaning, and testifies the polysemy quality between concepts with temporary relations. With the /+DA/ task element, it has been determined that it forms the emergence and comparison moods in the inscription, except for the case of being. In the Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk inscription, it is seen that the /+KA/ task element is more frequent in forming the target case than the other cases in the inscription text. Bilge Tonyukuk's use of Turkish task elements in the relations between concepts in a way to form more than one case, his skill in using the Turkish language as a top administrator, the linguistic quality of the period and the richness of meaning at the level of temporary concept relations have also been witnessed. In the inscription, the /+DA/ task element, as in other inscriptions, is witnessed with text examples in terms of forming the emergent and comparative case. Thus, the sophistication of language use in the inscriptions is also revealed by the case categories in terms of those who wrote the inscriptions and those who spoke in the inscriptions.